

नेपालमा अनलाइन हिंसाको

वर्तमान अवस्था : अध्ययन प्रतिवेदन

महिला माथि हुने अनलाइन हिंसा :

भौतिक विभेदकारी हिंसाको निरन्तरता

लुम
२०२०

कृतज्ञता :

यो अध्ययन प्रतिवेदन तयार गर्ने बेला सहयोग पुर्याउनु हुने लक्षित समूह, छलफलमा सहभागी भई अमूल्य सूचना उपलब्ध गराउनु हुने सम्पूर्ण सहभागी तथा अधिकारकर्मीहरू प्रति हार्दिक आभार प्रकट गर्दछौं ।

साथै, लुम नेपालका कार्यसमितिका सदस्यहरू तथा कर्मचारीहरूले यस अध्ययनका क्रममा देखाउनु भएको लगनशिलता र सहयोगका लागि धेरै-धेरै धन्यवाद दिन चाहन्छौं । यस अध्ययनमा प्राविधिक सहयोग, मार्गनिर्देशन साथै पृष्ठपोषण प्रदान गर्नुहुने भ्यालेन्टीना हमाले पोलिजर, क्याटेरीना फ्लाभिओला र शन कर्भिन पनि धन्यवादका पात्र हुनुहुन्छ ।

अन्त्यमा, विशेष धन्यवाद उहाँहरूलाई, जसले खुलेर आफूमाथि भएको हिंसालाई दस्तावेजिकरण गर्न सहयोग गर्नुभयो ।

अध्ययनको सारांश

यस संक्षिप्त अध्ययनले इन्टरनेटका प्रयोगकर्ता महिला र किशोरीमाथि प्रविधिको माध्यमद्वारा हुने विभिन्न प्रकारका भेदभाव र हिंसा किन यौनिक प्रकृतिका हिंसाको निरन्तरता हो भनी अवधारणागत पुष्टि गर्दछ ।

नेपालको बदलिदो राजनीतिक परिवेशमा हामी जस्ता सामाजिक अभियन्ताहरू यस विषयमा सशक्त हुनुका साथै, सूचनाको जानकार र यो जटिल विषयको महत्वपूर्ण पाटो बन्नुपर्छ ।

यो अध्ययन एक थप विश्लेषणको रूपमा प्रस्तुत गरिएको छ । यसले 'इन्टरनेट र यौन अभिव्यक्ति' नामक वृहत अध्ययनलाई थप टेवा दिएको छ ।

यहाँ प्रविधिको माध्यमद्वारा लैंगिकताका आधारमा इन्टरनेटको प्रयोजन विभेदपूर्ण छ वा छैन भन्ने विषयमा चर्चा गरिएको छ । त्यस्तै यौन अधिकारकर्मीहरूले अभिव्यक्तिको अधिकार उपभोग गर्दाको चुनौती महिला र किशोरीहरूले इन्टरनेटको प्रयोग गर्दा आउने प्रविधिको माध्यमद्वारा हिंसा भौतिक प्रकृतिका हिंसासँगको सम्बन्ध र त्यसको स्वरूप कस्तो छ भन्ने बारेको छलफल र निष्कर्ष उल्लेख गरिएको छ ।

लेखकहरू

ज्योत्स्ना मास्के
शिवा कर्मचार्य

सम्पादक

शन कर्भिन

नेपाली अनुवाद

क्षितिज अधिराज

चित्र तथा डिजाईन

काजी स्टूडियो

विषय-सूचि

१. परिचय	१
१.१. नेपालमा इन्टरनेट र अभिव्यक्ति स्वतन्त्रता	१
१.२. अध्ययनका उद्देश्यहरू	४
१.३. अध्ययनको विधि	४
२. अध्ययनबाट प्राप्त नतिजाहरू	५
३. अनलाइनमा पैरवी र अभियान	६
४. अनलाइनमा यौनिक अधिकार	७
५. अनलाइनमा हुने लैंगिक हिंसा र प्रभाव	८
६. अनलाइन हिंसाको मानसिक स्वस्थ्यमा प्रभाव	९
७. सुझावहरू	१०

१९४८ मा बेलायती
वैज्ञानिकहरूको
समूह बरनर्सले
बल्नरवाइड
वेनको आविस्कार
गरेको तीन वर्ष
पछि १९८२ मा
नेपालबाट पहिलो
इमेल पठाइयो ।

नेपालको अन्तरिम
संविधान- २०६३
को धारा १२ (३)
ले जनताको
अभिव्यक्ति
स्वतन्त्रताको
अधिकारलाई
सुनिश्चित गरेको
छ ।

१. परिचय:

१.१ नेपालमा इन्टरनेटमा अभिव्यक्ति स्वतन्त्रता

महिला भएकै कारणले लिंगका आधारमा हुने हिंसा सार्वजनिक तथा नीजि सबै स्थानमा हुँदै आएको छ । प्रविधिको विकाससँगै बिगत केही दशकयता लैंगिकताका आधारमा इन्टरनेट मार्फत हुने हिंसा नेपालमा निकै बढ्दो छ । कतिसम्म भने अब त यो समस्यालाई पहिचान गरी गम्भिरतापूर्वक लिनुपर्ने अवस्था आइसकेको छ । विशेषतः सामाजिक अभियन्ताहरूलाई बदलिँदो राजनैतिक अवस्थामा यो जटिल विषयका रूपमा बुझ्न निकै आवश्यक देखिएको छ ।

सूचना, सञ्चार र प्रविधिको केन्द्रमा रही इन्टरनेटले अहिले हाम्रो व्यक्तिगत जीवनमा निकै प्रभाव पारेको छ । यस मार्फत हामी प्रेम, अभियान, व्यापार, राजनीति सँगसँगै गर्न सक्छौं । सन् २०१६ मा संयुक्त राष्ट्रसङ्घको मानव अधिकार परिषद्ले इन्टरनेटलाई 'आम मानव अधिकार' भनि व्याख्या गरिसकेको छ । सो परिषद्को लिखितमा भनिएको छ, 'मानिसले पाउने उसका सबै अधिकारहरू उसले अनलाइन मार्फत पनि पाउनु पर्छ र सोको संरक्षण हुनुपर्छ ।' विशेषत मानिसको अभिव्यक्ति स्वतन्त्रताको अधिकार र सोको संरक्षण, एवं मानव अधिकार हनन् प्रतिको जवाफदेहिताका विषयहरू यस मित्र पर्दछन् ।

सन् १९४९ मा बेलायती वैज्ञानिकहरूको समूह बरनर्सले बल्नरवाइड वेनको आविस्कार गरेको तीन दशक पछि सन् १९९२ मा नेपालबाट पहिलो इमेल पठाइयो । यद्यपी १९७९ मै कम्प्युटरको प्रवेश नेपालमा भैसकेको थियो, इन्टरनेटको आगमन भने निकै समय पछि भयो । १९९५ मा आइपुगेपछि मात्र नेपालमा इन्टरनेट सामाजिक प्रयोजनको लागि उपलब्ध भयो । सो कार्यमा मर्कन्टाइल कम्प्युनिकेसन नेपालको IPS (इन्टरनेट सर्भिस प्रोभाइडर) बन्यो ।

पछिल्ला वर्षमा अभिव्यक्ति स्वतन्त्रताको शसक्त माध्यमका रूपमा इन्टरनेटको विकास र प्रयोग भएको छ । यद्यपी विभिन्न राष्ट्रिय तथा अन्तर्राष्ट्रिय रूपमा अभिव्यक्ति स्वतन्त्रताको संरक्षण प्रवर्द्धन गर्ने उद्देश्य हुँदाहुँदै पनि राज्यका विभिन्न संरचनाहरूबाट यसलाई दबाउन ठूलो प्रयास गरिएको छ ।

वि. सं. २०४६ सालको राजनीतिक परिवर्तन सबै नेपालीका लागि राजनैतिक तथा सामाजिक आयाममा नौलो आगमनको सुरुवात थियो । प्रजातन्त्र प्राप्तपछि बनेको नेपालको संविधान २०४७ ले अभिव्यक्तिको अधिकारलाई जनताको नैसर्गिक अधिकारका रूपमा अङ्गीकार गरेको थियो ।

हाल 80%

जनसंख्याको पहुँचमा
इन्टरनेट सुविधा छ ।

कुल 30५

वटा मुद्दा अनलाइन
अपराध (Online
Offenders) को
रूपमा आर्थिक वर्ष सन्
२०१४ र २०१५ मा
महानगरीय प्रहरी
प्रभाग, काठमाडौं
अपराध महाशाखा
(Crime Division) मा
दर्ता भएको थियो ।

नेपाल सरकारले सन् १९९१ मा नागरिक तथा राजनैतिक अधिकार सम्बन्धी अन्तर्राष्ट्रिय महासन्धिलाई अनुमोदन गर्नुका साथै मानव अधिकारको विश्वव्यापी घोषणापत्रलाई समेत आत्मसात गरी व्यक्तिको अभिव्यक्तिको स्वतन्त्रतालाई सुनिश्चित गरेको छ ।

वि. सं. २०६२/६३ को दोस्रो जनआन्दोलन सफल हुनुमा जनता र नेपाली सञ्चार माध्यमले निभाएको भूमिका पनि एक हो । वि. सं. २०६३ मा लागू गरिएको नेपालको अन्तरिम संविधानको धारा १२ (३) ले जनताको अभिव्यक्ति स्वतन्त्रताको अधिकारलाई सुनिश्चित गरेको छ । नेपालको संविधान २०७२ ले पनि जनताको अभिव्यक्तिको स्वतन्त्रतालाई सुनिश्चित गरेको छ । यी संवैधानिक तथा कानुनी व्यवस्था हुँदाहुँदै पनि इन्टरनेट मार्फत हुने अभिव्यक्तिको अधिकारको प्रसङ्ग भने कतै पनि सम्बोधन गरिएको छैन । नेपालको संविधान २०७२ को धारा १९, उपधारा २ मा अनलाइन भन्ने शब्द परेता पनि इन्टरनेटमा अभिव्यक्तिको स्वतन्त्रताको अधिकारलाई स्पष्टसँग सम्बोधन गरेको छैन । यसकारण राज्यबाट गरिने क्रियाकलाप र व्यवहारबाट अभिव्यक्तिको स्वतन्त्रता जस्तो महत्वपूर्ण नैसर्गिक अधिकार पनि निषेधित बन्न पुगेको छ । अनलाइन अभिव्यक्ति नीतिगत रूपले नियन्त्रित अवस्थामा छ । अनलाइन विषयवस्तुमाथिको प्रतिवन्ध अनलाइन मार्फत हुने हिंसा यही कारणले सम्बोधन हुन नसकेको देखिन्छ ।

वि. सं. २०७४ सालमा सम्पन्न स्थानीय तहको चुनावका लागि जारी गरिएको निर्वाचन आचारसंहिताले इन्टरनेट प्रयोगकर्ताहरूलाई मोवाइल तथा सामाजिक सञ्जालहरूबाट आफ्नो प्रतिस्पर्धी वा पार्टीको समर्थन वा विरोध गर्नबाट रोक लगाएको थियो । उक्त कार्य गरेमा १ लाख रूपैयाँसम्मको जरिवाना तिर्नुपर्ने व्यवस्था पनि सो आचारसंहितामा थियो । तर सो कार्यले प्रत्यक्ष रूपमा व्यक्तिको अभिव्यक्ति अधिकार हनन गरेको पाइयो ।

नेपाल दुरसञ्चार प्राधिकरणले सय भन्दा बढी वेबसाइटहरू बन्द गर्यो । सन् २०१७ मार्चमा एक युवा यौन अधिकारकर्मीलाई LGBT अधिकार र अवस्थाका बारेमा सामाजिक सञ्जालमा क्रियाशिल भएको आरोप लगाई उनको सबै अकाउन्ट बन्द गरियो । इन्टरनेटमा आफ्नो अधिकारको बारेमा अभिव्यक्ति दिएकै कारण उनी विभिन्न व्यक्ति, समूह र अन्ततः सरकारबाटै तिरस्कृत हुन पुगे ।

हाल ४० प्रतिशत जनसङ्ख्याको पहुँचमा इन्टरनेट सुविधा छ । इन्टरनेटको सुविधा मोवाइल नेटवर्कको प्रयोगबाट गरिएको पाइएको छ । यसमा लैंगिकताका आधारमा वर्गिकृत तथ्याङ्क भने उपलब्ध छैन । महिला र किशोरीमा हुने गरेको अनलाइन हिंसा उनीहरूको व्यक्तित्व र अस्तित्वलाई

विगतदेखि हुँदै
आएको हिंसा

जुन हाल आएर

अनलाइनमा

देखिन थालेको छ,

त्यसको

रोकथामका लागि

इन्टरनेट प्रयोग नै

नगर्नुलाई प्रमुख

समाधानका रूपमा

लिइन्छ ।

स्वीकार नचाहेकाले पैदा हुने देखिएको छ । साथै, धेरै अवस्थामा महिलाको शरीर नियन्त्रण गर्न चाहने आकाङ्क्षा, परिवारको इज्जत गुम्ने डर तथा उसको स्वतन्त्र श्रममा रोक लगाउने चाहनाले यस्तो काम गरेको देखिन्छ ।

आर्थिक वर्ष सन् २०१४/१५ मा महानगरीय प्रहरी प्रभाग, काठमाडौं अपराध महाशाखा (Crime Division) मा कुल ३०५ वटा मुद्दा अनलाइन अपराध (Online Offenders) को रूपमा दर्ता भएको थियो । यसमध्ये दोषी ठहरिएका १२ जना अनलाइन साईबर अपराध र सार्वजनिक अपराध (Online Cyber Crime & Public Offence) अन्तर्गत हिरासतमा राखिए । यसैगरी ४३० वटा मुद्दा २०१५/१६ मा दर्ता भयो जसमा १७ जना दोषी ठहरिए । ६५७ मुद्दा पारिवारिक इज्जतसँग सम्बन्धित थिए जसमा ९ जना दोषी ठहरिए । दर्ता भएका मुद्दाहरू पारिवारिक इज्जतदेखि फिरौती (Extortion) सम्मका थिए जसमा SMS सामाजिक सञ्जाल अकाउन्ट, निन्दात्मक SMS, वेबसाईट ह्याकिङ, प्रतिलिपि अधिकार सम्बन्धि थिए । अपराध अनुसन्धान महाशाखाले अनलाइनमा हुने अपराधका रूपमा साईबर अपराध निरीक्षण गर्ने पद्धतीको विकास गरेता पनि लिङ्ग वर्गिकृत तथाङ्क राख्ने व्यवस्था गरेको छैन ।

लैंगिकतामा आधारित हिंसा नेपालमा मात्र नभएर विश्वव्यापी समस्याका रूपमा देखिएको छ । कतिपय व्यक्तिलाई अनलाइनका माध्यमबाट हुने हिंसा नयाँ प्रकारको हिंसा हो भन्ने बुझाई रहेको छ, जुन सत्य होइन । सदियौँदेखि हुँदै आएको लैंगिकतामा आधारित हिंसालाई व्यक्त गर्ने स्थान हाल आएर अनलाइन हुन थालेको मात्र हो । यसमा पनि के बुझ्नु जरुरी छ भने अनलाइन एउटा यस्तो स्थल हो जसको माध्यमबाट व्यक्तिको सूचनासम्मको पहुँच बढनुका साथै व्यक्तिले नयाँ अवसरको खोजी समेत गर्न सक्दछन् । तर विगतदेखि हुँदै आएका हिंसा जुन हाल आएर अनलाइनमा देखिन थालेको छ, त्यसको रोकथामका लागि इन्टरनेट प्रयोग नै नगर्नुलाई प्रमुख समाधानका रूपमा लिइन्छ । जसले पुन हिंसामा पर्ने व्यक्तिलाई नै विभिन्न अवसरबाट वञ्चित गर्नुका साथै कही कतै मेरै दोष त थिएन भन्ने खालको अनुभूति दिलाउन बाध्य पार्छ । यसबाट हिंसा गर्ने पीडकहरू नै प्रोत्साहित हुने गर्दछन् ।

यसर्थ, इन्टरनेटका प्रयोगकर्ता महिला, किशोरी, लैंगिक तथा यौनिक अल्पसङ्ख्यकमाथि प्रविधिको प्रयोग गरी हाम्रो परिवार, समाज तथा राज्यमा भईरहेको लैंगिकतामा आधारित हिंसाको निरन्तरता हो र यस्ता हिंसालाई व्यक्त गर्ने माध्यममात्र इन्टरनेट हो । हिंसाको कारक तत्व इन्टरनेट हैन भन्ने कुरालाई बुझ्न सहयोग गर्दछ भन्ने अपेक्षाका साथ यो अध्ययन गरिएको हो ।

१.२ अध्ययनका उद्देश्यहरू

- महिला र किशोरीहरूमा हुने गरेको अनलाइन हिंसा लैंगिकतामा आधारित हिंसाकै स्वरूप हो । हिंसा गर्ने व्यक्तिले प्रविधिलाई केवल माध्यमका रूपमा प्रयोग गरी यस्तो हिंसा अनलाइन मार्फत व्यक्त गर्ने गर्दछन् भन्ने विषयमा थप स्पष्टता ल्याउने ।
- लैंगिकताका आधारमा इन्टरनेटको प्रयोजनमा विभेद छ वा छैन, यस सम्बन्धमा सो अवस्थाले महिला अधिकारकर्मी, LBT अधिकारकर्मीहरू, यौन अधिकारकर्मीहरूको अभिव्यक्तिको अधिकारलाई कसरी दखल पुर्याएको छ भन्ने विषयमा स्पष्टता ल्याउने ।

१.२ अध्ययनको विधि

- **क) प्राथमिक तथ्य:** यो अध्ययनका लागि प्राथमिक तथ्य लक्षित समूहसँगको छलफलबाट प्राप्त भएको हो । जसमा महिला अधिकारकर्मी (१०), युवा महिला अधिकारकर्मी (७), र फरक लैंगिक र यौनिक पहिचान भएका महिला अधिकारकर्मीहरू (९) गरी २६ जनाको सहभागिता थियो ।
- **ख) प्रत्यक्ष लक्षित समूह अन्तर्वाता:** यस अध्ययनलाई थप सार्थक बनाउन ३ जना युवा महिला अधिकारकर्मीसँग प्रत्यक्ष लक्षित समूह अन्तर्वाता गरिएको थियो ।
- **ग) सहायक द्वितीय तथाइक पुनरावलोकन :** अनलाइन हिंसाको सम्बन्धमा विविध लेख, प्रतिवेदन, विषयगत लेख, अध्ययनलगायतका सामग्रीहरूका पुनरावलोकन गरी उपयुक्त सूचनाहरूलाई यस अध्ययनमा प्रयोग गरिएको छ ।

१. अध्ययनबाट प्राप्त नतिजाहरू

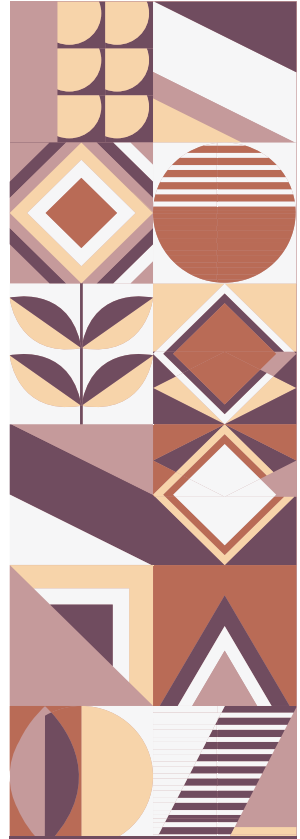
इन्टरनेट, मानव अधिकार प्रवर्द्धन, सूचनाको अधिकार तथा अभिव्यक्तिको स्वतन्त्रता प्रयोगमा ल्याउनका निमित्त रणनीतिक माध्यम हो ।

सामाजिक अभियन्ताहरू इन्टरनेटको प्रयोग, सूचना सम्प्रेषण गर्न तथा वहुराष्ट्रिय राजनीति बुझ्न, ई-कमर्स सञ्चालनका लागि, मनोरञ्जन, सञ्जाल विस्तार गर्न, अध्ययन, तथ्य सङ्कलन, अनलाइन छलफलका लागि एवं संवादका निमित्त प्रयोग गर्ने गर्दछन् । अन्य माध्यमबाट सहजै उपलब्ध नहुने सूचना तथा तथ्य इन्टरनेटबाट सजिलै प्राप्त गर्न सकिन्छ । Facebook, Twitter, Viber, Skype, Whatsapp, Emo सबैभन्दा बढी प्रयोग हुने लोकप्रिय इन्टरनेट साइटहरू हुन् । व्यक्तिगत रूपमा साथीभाइसँग भेटघाट, मनोरञ्जन लगायतका लागि प्रयोग गरिने इन्टरनेट संस्थागत स्तरमा अनुसन्धान, सूचना सम्प्रेषण पेरवीलगायतका कामका लागि प्रयोगमा ल्याइन्छ । छलफलका क्रममा अभियन्ताहरूले इन्टरनेटले आफूलाई गुमनाम हुन सहयोग गर्ने बताएका थिए । यसले उनीहरूलाई एक प्रकारको शक्ति प्रदान गर्दछ । उनीहरू यौनिकता र यौन अधिकारलगायत विषयमा स्वतन्त्र भएर सूचना खोज्न सक्दछन् । सोही कुरा भौतिक संसारमा गर्न

खोज्दा विभिन्न आलोचना, घृणाको सिकार बन्नुपर्ने हुन्छ ।

यसको साथै, धेरैको अर्को खालको तर्क पनि थियो । उनीहरूकै भनाईमा अहिले इन्टरनेट लैंगिकताका आधारमा विभेद गर्ने स्थलको रूपमा प्रस्तुत भएको छ । यो सवालमा प्रविधिमा पहुँच भएका Online विषयवस्तुमा दरबखल राख्ने ISP का मालिकका मुद्दामा झनै जबरजस्त देखियो । यी सबैसँग झेल्ल विभिन्न रणनीति पनि अपनाएको पाइयो, तिनमा व्यक्तिगत समूहहरूको गठन एवं सामाजिक सञ्जालको हकमा आफ्नो दर्शक र स्रोत पूर्वानुमान र फिल्टर गरेको पाइयो ।

Lesbian, Trans Women, Bisexual तेस्रोतिंगी अभियान्ताहरूले आफ्ना लागि साथी (पार्टनर) खोज्न पनि इन्टरनेटको प्रयोग वृहत रूपमा गर्दछन् भन्ने कुरा खुलेर आयो । Viber, Google, Emo, Whatsapp, Grinder, YouTube लगायतका सामाजिक सञ्जालको माध्यम सबैभन्दा लोकप्रिय छ र यिनको प्रयोग धेरै हुन्छ भन्ने तथ्य यो अध्ययनले बाहिर ल्यायो ।

इन्टरनेट संस्थागत स्तरमा अनुसन्धान, सूचना सम्प्रेषण पेरवीलगायतका कामका लागि प्रयोगमा ल्याइन्छ ।

३. अनलाइनमा पैरवी र अभियान

अनलाइनमा अभिव्यक्तिको स्वतन्त्रताको छवि विशेष रूपमा आउँछ । यस अध्ययनका क्रममा भएका छलफल र सर्वेक्षणका क्रममा धेरैले भनेअनुसार झण्डै ६० प्रतिशतले इन्टरनेटको प्रयोग मुद्दागत पैरवी र अभियानका लागि गर्दछन् । विचार, सोच, र खुला वाक स्वतन्त्रताको प्रयोग सामाजिक सञ्जालमा आफ्ना अभिव्यक्ति मार्फत गरिन्छ ।

इन्टरनेटमा यसरी विविध माध्यमबाट प्राप्त हुन सक्ने जानकारी, सूचनाले अभियानहरूका लागि अत्यावश्यक ऊर्जा र सृजनात्मक वातावरण प्रदान गर्दछ ।

यद्यपी इन्टरनेटमा स्वतन्त्रता अभिव्यक्ति पूर्वाग्रह बिना आउँदैन । युवा महिला अभियन्ताहरूले आफूहरूलाई छाडा बोलेको, उताउली भएकालगायतका विविध लान्छना बारम्बार लाग्ने गरेको बताए । यस्ता पृष्ठभूमिको प्रयोग गरेर युवा महिला अभियन्ताहरू जीवनसाथी खोज्न असफल भएको, यौनिक रूपमा असफल भएकालगायतको आरोप समेत लाग्ने गरेको पाइयो । यस्तो घटना एकजना यूवा अभियान्ताले बारम्बार बेहोर्नु पर्यो । साथै, फरक लैंगिक पहिचान भएका अधिकारकर्मीमाथि विभिन्न तवरले नैतिक हमला समेत गरियो । उनले आफ्नो संस्थाको काम र अभियानको बारेमा सामाजिक सञ्जालमा लेख्दा बेहोर्नु परेको समस्याले गर्दा उनीहरूले आफ्ना पाठक सिमित गर्ने, पूर्व निर्धारण गर्ने तर्फ नै पुनः समाधान भेट्न थाले ।

विभिन्न संस्थाहरूका विभिन्न, समान मुद्दाहरूमा अनलाइन पैरवी मार्फत काम गर्दछन् । यसमा थप नयाँ पाठक बढाउनु र तिनलाई मुद्दाका बारेमा अवगत गराई सामेल गराउनु उनीहरूको ध्येय रहेको पाइयो । केही अधिकारकर्मीहरू इन्टरनेटलाई समान मुद्दामा हुने पैरवीका लागि प्रयोग गर्दछन् । केही भने आलोचना हुने भयले सिधै आफ्ना मुद्दा इन्टरनेटमा प्रस्तुत गर्दैनन् ।

एकजना अभियन्ताले इन्टरनेटमा पैरवी गरेपछि आएको नराकात्मक स्वरूप सम्बन्धी अनुभव सुनाइन् । गतसाल महिला अधिकारकर्मीको कामका बारेमा एउटा नकारात्मक टिप्पणीसहितको कथा सामाजिक सञ्जालमा आयो । कथामा अभियन्ताहरू तथा अभियानलाई सोझै नकारात्मक दृष्टिकोणले प्रस्तुत गरिएको थियो । सोको खण्डन गर्न अधिकारकर्मीहरूले पत्रकार सम्मेलनको आयोजना गरे । साथै, अनलाइन र सडकमा विविध विरोध कार्यक्रमको पनि आयोजना गरियो ।

यस घटनाको उपलब्धी नै मान्दा हुन्छ, ४५ वर्षको नेपाल प्रेस काउन्सिलको इतिहासमा पहिलो पटक १५ डिसेम्बर २०१६ मा महिलाको प्रतिनिधित्वसहितको आचारसंहिता (Code of conduct) प्रकाशन भयो ।

४. अनलाइनमा यौनिक अधिकार

यौनिक अधिकार हाम्रो नैसर्गिक मानव अधिकार हो । अनलाइन पहुँचको क्रममा हामीलाई यौवन, यौन, यौनिकता, चरम सुख (Orgasm) लगायतका कुरालाई थप सहजताका साथ बुझ्न सहयोग पुगेको छ ।

अध्ययनका क्रममा टिन्डर (Tinder) एपको प्रयोग गरेका ४ जना उत्तरदाताले आफ्नो यौन साथी खोज्न इन्टरनेटको प्रयोग गर्ने गरेको र केहीले यौन सम्पर्कका बारेमा बुझ्न पोर्नसाइट हेर्ने गरेको बताए । इन्टरनेट पहिलेकै अवस्थामा रहेता पनि अब इन्टरनेटका सामग्री मूलतः चित्राङ्कण, वर्ग, जातियता र यौनिकताको राजनीति विश्लेषणको सामग्री बन्न पुगेको छ ।

‘पोर्नोग्राफी हेर्नु नराम्रो हो; दुरसञ्चारले यस्ता प्रयोगकर्तामाथि निगरानी राख्दछ ।’ भन्ने गलत सन्देश फैलिएको कारणले पनि धेरै युवाहरू यसको प्रयोग गर्न डराएको पाइयो । साथै पोर्नोग्राफी हेर्दा मोवाइल फोन बिग्रन्छ, कम्प्युटरले काम गर्न छोड्छ, भन्ने जस्ता भयले समेत धेरै युवाहरू पोर्नोग्राफीबाट टाढा बसेको पाइयो ।

यौन र यौनिकताको बारेमा अनलाइनबाट सूचना प्राप्त गर्न एकदमै सहज छ । Literotica जस्ता वेबसाइटबाट कामुक कथा पढ्न पाउनु पनि यौन, यौनिकता, चरमसुख, प्रेमलगायतको बारेमा थाहा पाउने एउटा राम्रो उपाय हो । यस्ता विषयमा न कसैले कुरा गर्न चाहन्छ, न कहिँ कतै अरु सामाग्री उपलब्ध हुन्छन् ।

युवा महिला किशोरी अभियन्ताहरूका अनुसार सामाजिक सञ्जालमा आफ्नो अभिमत राख्नुको केही मतलब नै छैन जब तुरुन्तै आलोचना सुन्नुपर्दछ । अहिले धेरैजसो सामाजिक सञ्जालका पोष्टहरूमा समाजले समस्या मानेका सवाललाई नै उठाउने गरिन्छ जसमा आफ्नो अभिमत कम हुन्छ । कतिजनाले आफूलाई सुरक्षित राख्न सार्वजनिक नगरी एकअर्कासँग मात्रै कुरा गर्छन् ।

LBT अधिकारकर्मीहरूका लागि इन्टरनेटले एउटा सहयोगीको काम गरेको छ । एकजना अध्ययनमा सहभागीका अनुसार उनी आफ्नो यौनिकता सम्बन्धी पहिले अनभिज्ञ थिए, त्यस समयमा थुप्रै समलिङ्गी पुरुष वेबसाइटहरूमा जाने गर्थे । सो समयमा उनले आफूलाई समलिङ्गी पुरुष भनेर हेरिरहेका थिए । पछि मात्रै उनलाई आफू समलिङ्गी पुरुष नभएर transgender भएको थाहा भयो । तब उनले यसका बारेमा इन्टरनेटबाट जानकारी बटुले ।

५. अनलाइनमा हुने लैङ्गिक हिंसा र प्रभाव

अनलाइनमा हुने हिंसा महिलामाथि हुने हिंसाको अर्को रूप हो । धेरैजसो महिलामाथि हुने हिंसाका घटना न्यायिक प्रक्रिया भित्र नपरे जस्तै अनलाइन मार्फत हुने हिंसाका मुद्दाको अवस्था पनि त्यस्तै छ । साईबर अपराधमा काम गर्ने निकायहरू लैङ्गिक मुद्दामा संवेदनशील छैनन् । कुनै पनि घटनाका सम्बन्धमा उनीहरू सो मुद्दाको गम्भीरता भन्दा पनि बाह्य वातावरणमा धेरै सक्रिय भएको पाइयो । प्रहरी प्रशासनको मुद्दालाई हेर्ने दृष्टिकोणले धेरै पीडित व्यक्तिको आचरण र संस्कार माथि प्रश्न उठाउने गरेको देखियो जसका कारण पीडित न्याय पाउने कुरामा विश्वस्त नरहेको देखिन्छ ।

त्यसैले पीडितलाई न्यायसम्म पुग्नु भन्दा पछाडी हट्न बाध्य बनाउने हाम्रा संरचनाहरूमा पितृसत्तात्मक सोच र प्रवृत्ति अझै पनि बलियो रहेको स्पष्ट हुन्छ । Facebook मा हामीले देखेको Report गर्ने फारम अपुग र कतिपय अवस्थामा अनुपयुक्त छ । केही सहभागीका अनुसार उनीहरू Facebook जस्ता सामाजिक सञ्जालबाट अप्ठेरो प्रकृतिका कमेन्टहरू आफै मेटाउने गर्छन् । यस्तो अवस्थामा त्यस्ता कमेन्टको screenshot लिएर, इमेल कमेन्ट कहाँ र कोबाट आयो भनी प्रमाणका लागि प्रिन्ट गरेर राख्नु उपयुक्त देखिन्छ ।

आजभोलि कतिपय व्यक्तिगत कुराहरू हाम्रो जानकारी बिना पनि सामाजिक सञ्जालमा पोष्ट हुन पुग्दछन् । कारण, हाम्रो फोन, अकाउण्ट र कम्प्यूटर सबै अन्तर्सम्बन्धित भएका छन् । यसरी प्रकाशित फिड हाम्रा व्यक्तिगत र व्यवसायिक जीवनसँग अन्तर्सम्बन्धित भएका हुन्छन् । धेरैजसो सामाजिक सञ्जाल प्रयोगकर्ताका अनुसार अज्ञान मानिसले नयाँ साथी बनाउन अनुरोध पठाउँछन् र तिनलाई accept गर्ने की नगर्ने हामी बिचको साझा साथी (Mutual friend) को संख्या निर्णायक बन्न जान्छ । थुप्रै घटना यस्ता पनि आए जहाँ साथी भएकाहरूले समेत यौन सम्बन्धका

लागि सिधै प्रस्ताव गर्ने गरेको सहभागीहरूले बताए ।

एक सहभागीलाई सामानको एउटा प्याकेट आउँदैछ भनेर खबर आयो । त्यो प्याकेट प्राप्त गर्न थप पैसा तिर्न लगाईयो । तर कुनै पनि सामान आएन । कुनै सामानै नभएको अवस्थामा मनगढन्ते कथा रचेर पैसा उठाउने काम पनि इन्टरनेट मार्फत भएको पाइयो ।

आफ्नो नामको नक्कली खाता वा चोरीको खाता बनाइनु, अनलाइन मार्फत हुने अपराधको अर्को उदाहरण हो । अध्ययनमा संलग्न तीनजना सहभागीहरूले आफ्नो नक्कली खाता अरु कसैले बनाइदिएको खुलाए । अर्का सहभागीले उनको साथीसँग भएको एउटा घटना सुनाइन् । उनको साथीको नक्कली अकाउन्टमा ती साथीको भित्री वस्त्र मात्र लगाएको फोटो अपलोड भएको थियो । सो घटनाको उजुरी प्रहरीलाई दिँदा, प्रहरीले खाता बन्द गर्न सुझाए तर त्यस घटनामा अरु थप केही गर्ने रुचि देखाएनन् ।

साईबर अपराध महाशाखाबाट आफ्नो मुद्दालाई प्राथमिकता दिएर छिटोछरितो समाधान गरिदिएको अनुभव अध्ययनमा सहभागी एकजनाले सुनाइन् । उनका साथीहरूलाई पनि यस्तै समस्या परेको थियो । प्रहरीमा उजुरी दिएपछि प्रहरीले सो घटनाको अनुसन्धान गर्यो र अभियुक्त पक्राउ पर्यो । यो घटनापछि तनावका कारण उनकी साथीले एकबर्षसम्म Facebook प्रयोग गरिनन् । त्यसै गरी, एकल महिलाहरू पनि विभिन्न समयमा साईबर दुर्व्यवहारको सिकार भएको पाइएको छ । फरक फरक निहुँमा उनीहरूलाई यौनसम्बन्धका लागि फकाउन खोजेको पाइयो । समस्याको प्रकृति नबुझ्दा धेरै महिलाहरू विभिन्न सङ्घ-संस्थासँग सहयोग माग्न जाने गरेको देखियो ।

छलफलका क्रममा यस्ता अवहेलनाहरूले झन् ठूलो समस्यामा समलिङ्गी समुदायमा पर्ने गरेको पाइयो । ती समुदायका कतिपय सदस्यले सामाजिक सञ्जालमा सामान्य नाचेको, गीत गाएको भिडियो अपलोड गर्दा

पनि उनीहरूमाथि छक्का, हिजडा जस्ता गाली र अपशब्द आउने गरेको सुनाए । सबैजसो फरक लैंगिक पहिचान भएका सहभागीले आफूलाई नचिनेका व्यक्तिहरूबाट नाना थरिका सेक्स भिडियो आउने, लिङ्गका फोटोहरू पठाउने गरेको अनुभव समेत सुनाए । यस्तो हुँदा उनीहरूले कहिलेकाँही त्यस्ता नराम्रा सन्देशहरूको Screenshot लिएर Wall मा पोष्ट गरिदिने र आफू सामाजिक सञ्जालमा कम सक्रिय भई यस्ता समस्याहरू पन्छाउने गरेको सुनाए । धम्की दिएर अवस्थाको फाइदा उठाउनु फरक लैंगिक पहिचान भएका समुदायमा हुने अर्को प्रकृतिको अनलाइन हिंसा हो । हेट्टोडामा भएको एउटा घटनामा फरक लैंगिक पहिचान भएका एक जोडीलाई उनीहरूको पसलबाट क्यामेरा चोरी गरी बारम्बार उनीहरूको गोप्य भिडियो सार्वजनिक गरिदिन्छु भनि धम्की दिने काम भयो । केहीले यस्तै प्रकारको अवस्थामा आफ्नो व्यक्तिगत फोटोको निहँमा यौनकर्म गर्न बाध्य बनाउन लगाएको खुलाए ।

६. अनलाइन हिंसाको मानसिक स्वास्थ्यमा प्रभाव

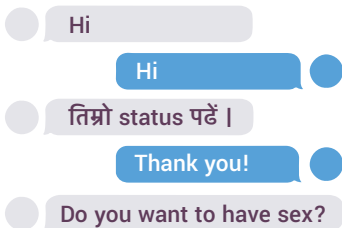
सहनशील हुने संस्कृति, हिंसाको सर्वव्यापकता जस्ता कारणले हिंसा भइसक्दा पनि सोप्रति सचेत हुन र बोल्न अझै पनि अप्ठेरो अवस्था छ । मानिसहरू आफ्नै परिवारका निकट सदस्य र साथीभाइसँग समेत हतपत आफ्नो समस्याका बारेमा खुल्न नसकेको अवस्था छ । अनलाइन हिंसालाई अहिलेसम्म पनि महिलामाथि हुने हिंसा हो भनेर स्वीकारिएको छैन ।

प्रश्न उठ्छ, महिलाका लागि सुरक्षित स्थानको । सुरक्षित स्थानहरू अभिव्यक्तिको स्वतन्त्रतालाई सम्मान गर्दछन् । तर जब ती सुरक्षित मानिएका स्थानहरू सामाजिक पूर्वाग्रहले ओतप्रोत छन्, त्यस्तो अवस्थामा आम मानिसले कसरी सुरक्षित महसुस गर्ने? थुप्रै सहभागीहरू आफूले सामाजिक सञ्जालमा केही बोली हाल्दा धेरैले 'डलर बोल्थो' भनेर लेख्छन् । यौनिकता, यौन स्वास्थ्यलगायतको मुद्दामा काम गर्ने युवा महिला

तेस्रो लिङ्गी समुदायका सदस्यहरूलाई केटी ठानेर धेरैले Friend Request पठाउँछन् । तर आफ्नो यौनिकताका बारेमा भनेपछि उनीहरूमाथि तुरुन्तै गाली गलौज गर्ने र सिधै यौन सम्पर्कका लागि धम्कीको शैलीमा कुरा गर्ने गरेको पनि पाइयो । अझ पनि धेरै Trans Women समुदाय आफ्नो सही पहिचान अनलाइनमा खोल्न चाहँदैनन् । उनीहरूलाई आफ्नो फरक पहिचानको कारणले नै अनावश्यक गाली गलौज सुन्न मन नपर्ने सुनाए ।

अधिकारकर्मीहरूलाई 'रण्डी', 'भालु' जस्ता अत्यन्तै निकृष्ट खालका अपशब्द प्रयोग गर्ने गरेको पाइएको छ ।

यस्ता घटनाहरूले हाम्रो व्यक्तिगत छनोट, चाहाना र स्वतन्त्रता जस्ता अविच्छिन्न मानसिक अवस्थाहरूलाई सिधै प्रहार गर्दछन् । यी घटना पछि आउने तनाव लामो समयसम्म दिमागमा रहिरहन्छ । यसले हामीलाई हाम्रो बारेमा र हाम्रो समाजको बारेमा बारम्बार सोचन बाध्य बनाउँछ । यस्ता घटना सुन्दा महिलाहरूलाई केवल पुरुषको मनोरञ्जनको साधनको रूपमा मात्र हेरिए जस्तो लाग्दैन र? सहभागीहरूले धेरैपटक उनीहरूमाथि हुने घटनाको मनसाय र दुराचार छुट्याउन नसकेको बताए । धेरै पटक यस्ता घटना आफ्नो परिवारका सदस्य, नजिकको साथी वा आफूले विश्वास गरेको पात्रबाट पनि हुन्छ । यस्ता आग्रहलाई पटक पटक

इन्टरनेटमा महिलामाथि हुने हिंसा र दुराचारी भेदभाव हाम्रो समाजमा सामान्य बन्दै जान समस्याप्रति संवेदनशील हुनु जरुरी छ । धेरै प्रसङ्गमा देखियो, सामाजिक परिवर्तनका विषयहरूबाट शुरु हुने छलफल छिटै महिलामाथि हुने दमन र उनीहरूको अवस्था मान्न र स्वीकार्न तयार नहुने प्रसङ्गमा परिणत हुन पुग्दछ । इतिहासमा महिलाले खेपेका दमन, उनीहरूमाथि भएको जबरजस्त विभेद, दुराचार असामान्य र पीडादायी पृष्ठभूमिले रङ्गिएको छ । आजको हाम्रो समाज पितृसत्ताको पुरानो ओइने ओढेको नयाँ अनुहार जस्तै हो । हामी आज पनि महिलामाथि ती सबैखाले विभेद र दमन निरन्तर र अझै शसक्त बन्दै गएको पाउँछौ ।

अस्वीकार गर्नुभन्दा आफू टाढा बस्नु राम्रो भनेर सहभागीहरू त्यस्ता व्यक्तिहरूबाट टाडिएको बताए ।

प्रहरीमा आफ्नो साथीमाथि भएको दुर्व्यवहारको उजुरी दिन पुगेका एक सहभागीले प्रहरी कार्यालयमा गोपनियताको वातावरण नभएको गुनासो गरिन् । प्रहरीमा मुद्दा प्रति संवेदनशीलता थिएन र कार्यालयको वातावरण मुद्दामा भन्दा आफूहरूमा बढी केन्द्रित बन्न पुगेको अनुभव उनले सुनाइन् ।

७. सुभावाहरू

- लैंगिकतामा आधारित हिंसाको परिभाषा भित्र नै इन्टरनेटका माध्यमबाट हुने लैंगिकतामा आधारित विभेदको परिभाषालाई समावेश गर्नुपर्ने, साथै यस्ता हिंसाविरुद्ध छुट्टै कानून निर्माण नगरि हाल विद्यमान रहेका लैंगिकताका आधारमा हुने हिंसाको कानूनभित्र यसलाई समावेश गर्नुपर्ने ।
- इन्टरनेटले व्यक्तिको सशक्तिकरण प्रक्रियालाई समेत सघाउने हुँदा इन्टरनेटलाई कसरी सुरक्षित बनाउने भन्ने विषयमा बहसहरूको आयोजना गर्नुपर्ने र सुरक्षित तरिकाले यसको प्रयोगका लागि राज्यबाट नै इन्टरनेट प्रयोगकर्ताहरूमा सूचना प्रवाह गर्नुपर्ने ।

लूम

पञ्चायन मार्ग

शापाथलि, काठमाडौं, नेपाल

टेलिफोन नं. : ०१-४२५१३३५, ४२५१७०९

इमेल : Loom@loomnepal.org

वेबसाइट : www.loomnepal.org

फेसबुक : [loomnepal](https://www.facebook.com/loomnepal)

ट्वीटर : [@loomnepal](https://twitter.com/loomnepal)

यूट्यूब : [loomnepal](https://www.youtube.com/loomnepal)

इन्स्टाग्राम : [iamtroublemaker](https://www.instagram.com/iamtroublemaker)